

УДК 004:351.74(477)

Кобзар О. Ф.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФНОГО ОПИТУВАННЯ ПІД ЧАС ПРИЙНЯТТЯ НА СЛУЖБУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано проблемні питання використання результатів поліграфного опитування під час прийняття на службу до Національної поліції України. Досліджено наукові характеристики поліграфа та «теорії поліграфа».

Ключові слова: поліграф, поліграфне опитування, служба, Національна поліція, «теорії поліграфа».

Постановка проблеми. На сьогодні Україна знаходиться у стадії активних змін у зв'язку з переходом до європейських стандартів. Нині проводиться перегляд, внесення змін та розроблення принципово нових нормативно-правових актів, спрямованих на раціоналізацію діяльності, подолання бюрократичної системи багатьох діючих органів державної влади, підвищення та актуалізацію уваги працівників державних органів до прав людини. Не залишилися поза увагою і правоохоронні органи, система та організація діяльності яких уже тривалий час потребує кардинальних змін. З цією метою 02.07.2015 було прийнято Закон України «Про Національну поліцію», який визначає правові засади діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України. Проведений нами аналіз порядку та умов відбору на посаду поліцейського містить проблемні питання, які потребують проведення більш глибокого дослідження та надання правової оцінки особливостей їх практичної реалізації. Зокрема, ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» визначає певний алгоритм перевірки кандидатів на службу в поліції, на окрему увагу заслуговує положення щодо необхідності проходження громадянами України, які виявили бажання вступити на службу до поліції, за їхньою згодою тестування на поліграфі [1].

Аналіз публікацій. Питання застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів не є новим у вітчизняній юридич-

ній науці. Його дослідженню присвячували свої праці: Василичук В. І., Захаров В. П., Козаченко О. І., Матвійчук В. В., Морозова Т. Р., Никифорчук Д. Й., Ніколаюк С. І., Орлов Ю. Ю., Погорецький М. А., Поливода В. В., Титов А. М., Черков В. О. та інші. Разом з тим на сьогодні питання використання результатів поліграфного опитування як умови прийняття на службу до Національної поліції залишається не дослідженим.

Виклад основного матеріалу. Термін «поліграф» походить від грецьких слів *poly* (багато) та *graphos* (писати), що означає – багатописець. Відповідно до п. 1.3. Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України поліграф є різновидом психофізіологічної апаратури та являє собою комплексну багатоканальну комп'ютерну апаратну методика реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів [2]. Це визначення єдине в Україні, закріплене на нормативно-правовому рівні, а, отже, може вважатись офіційним. Згідно з п. 1.5 Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України використання поліграфа здійснюється шляхом проведення за спеціальною методикою опитування людини з одночасною реєстрацією змін її психофізіологічних реакцій у відповідь на психологічні стимули, що задаються у вигляді варіантів відповідей, предметів, схем, фото та ін. [2].

На сьогодні науковцями розроблено цілу низку теоретичних концепцій, які пояснюють закономірності перебігу фізіологічних процесів особи під час її опитування із застосуванням поліграфа, – так званих «теорій поліграфа».

У роботах Балабанової Л. М., Варламова В. О., Молчанова А. Ю., Оглобліна С. І., Холодного Ю. І. згадуються «теорія загрози покарання», «теорія конфлікту», «мовно-рефлекторна теорія», «теорія активації» тощо.

Зокрема, відповідно до «теорії загрози покарання» характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється у зв'язку з активізацією діяльності симпатичної нервової системи під впливом страху викриття. У рамках цієї «теорії» вважається, що відповідні фізіологічні зміни матимуть місце завжди, коли

опитувана особа відчуватиме страх викриття незалежно від правдивості її відповіді, тоді як правдиве заперечення нею своєї причетності до встановлюваної події не викликатиме відчуття страху, а, отже, не буде й фізіологічних змін [3].

Відповідно до «теорії конфлікту», розробленої американськими науковцями на основі досліджень Лурії О. Р., характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється у зв'язку з виникненням у неї внутрішнього конфлікту у зв'язку з одночасною активізацією двох протилежних за своєю спрямованістю психологічних установок – говорити правду про обставини встановлюваної події та неправду про свою причетність до неї. У рамках цієї «теорії» вважається, що причетна до встановлюваної події особа, з однієї сторони, перебуватиме у стані вираженого афективного напруження, викликаного необхідністю заперечення своєї вини та страхом викриття, а з іншої – її зізнання може усунути наявний гострий психологічний дискомфорт. Викладене призводить до розбалансування компенсаторних механізмів організму та розвинення виражених фізіологічних реакцій у відповідь на пред'явлення значущих запитань [3].

Відповідно до «умовно-рефлекторної теорії» характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється у зв'язку з виникненням у неї під час поліграфного опитування асоціації між значущим подразником та її власним або запозиченим досвідом. В основу цієї «теорії» покладено те, що суб'єктивне ставлення людини до окремих подій та предметів набувається за рахунок власного або чужого досвіду, який впливає на виразність її емоційного напруження, а, отже, і на фізіологічні показники, а для виникнення такого напруження достатньо усвідомлення опитуваною особою протиправності встановлюваної події та її можливих негативних наслідків [4].

Відповідно до «теорії активації» характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється залежно від ступеня зв'язку значущого подразника з обставинами встановлюваної події. В основу цієї «теорії» покладено те, що лише причетна до встановлюваної події особа володіє інформацією про конкретні обставини такої події, а, отже, лише вона демонструватиме стійкі

реакції на значущі подразники, тоді як непричетна особа однаково реагуватиме на значущі та нейтральні подразники [3].

Разом з тим, незважаючи на певні відмінності між покладеними в основу «теорій поліграфа» детермінантами зміни фізіологічних параметрів опитуваної особи під час проведення поліграфного опитування, зазначені «теорії» мають певні спільні моменти. Так, у роботах Балабанової Л. М., Оглобліна С. І., Молчанова А. Ю., Холодного Ю. І. в основу класифікації «теорій поліграфа» покладено, відповідно, емоційно-мотиваційні та когнітивні фактори, які зумовлюють зміни фізіологічних параметрів опитуваної особи під час проведення поліграфного опитування. До «теорій поліграфа», відповідно до яких зміни фізіологічних параметрів детермінуються емоційно-мотиваційними факторами, віднесено «теорію загрози покарання», «теорію конфлікту» та «умовно-рефлекторну теорію» [3].

На нашу думку, подібна класифікація має умовний характер. Вважаємо, що вплив емоційно-мотиваційних факторів на характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи має місце не лише в контексті пред'явлення їй конкретного подразника, але й проведення самого поліграфного опитування. Адже при цьому особі роз'яснюються підстави проведення опитування та погоджується тематика запитань, які їй пред'являтимуться, тобто в неї ще до початку самого опитування формується певне внутрішнє ставлення до цього заходу. Це може бути і страх (емоційна реакція на небезпеку, яка виявляється у разі різкої зміни життєдіяльності організму), і потреба (необхідність вирівнювання відхилень параметрів життєдіяльності, оптимальних для людини як біологічної істоти, індивіда та особистості) [5] приховання інформації. У свою чергу, потреба (в тому числі зумовлена страхом) приводить до виникнення мотиваційного збудження нервових структур, мотиваційного стану людини, який є психічним відображенням умов, необхідних для життєдіяльності людини як організму, індивіда та особистості. Одним з мотиваційних станів є установка, тобто стереотипна готовність діяти у відповідній ситуації певним чином. Таким чином, емоційно-мотиваційні фактори змін фізіологічних параметрів особи під час проведення поліграфного опитування викликають зміни в психіці людини ще

до початку проведення цього заходу, формуючи в неї стан відповідного психічного збудження, який супроводжуватиметься відповідним характером протікання фізіологічних параметрів опитуваної особи та може бути відкоригований поліграфологом за допомогою стимуляційних тестів.

Критики використання поліграфа наводять чимало підтверджених фактів про психопатичні особистості, які не демонструють змін фонових фізіологічних параметрів навіть при запереченні скоєних ними жорстоких кримінальних правопорушень. І навпаки, людина, яка не здійснювала кримінальне правопорушення, але зіткнулася з його виявом (наприклад, виявила труп убитого), демонструє фізіологічні параметри, властиві особі, яка вчинила кримінальне правопорушення. Крім того, відомі досить прості техніки, що дозволяють довільно змінювати фонові характеристики, що реєструються поліграфом – напруга м'язів, покусування язика [6].

Проаналізуємо зарубіжний досвід використання результатів поліграфного опитування як доказу. Як свідчить досвід діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн, можна виділити три основні підходи до визначення правового статусу результатів застосування поліграфа в діяльності органів поліції.

По-перше, це категоричне невизнання результатів застосування поліграфа доказом у суді (Естонія, держава Ізраїль, колишня Югославська Республіка Македонія, Молдова, Сінгапур та Словаччина).

По-друге, це непряме визнання результатів застосування поліграфа доказом у суді (Білорусь, Індія, Канада, Литва, Польща та Угорщина).

Так, у Білорусі в разі загального невизнання результатів застосування поліграфа доказом у суді практикується виклик поліграфолога до суду для допиту як спеціаліста, що, в свою чергу, дозволяє долучати до кримінальної справи протокол його допиту як доказ [7].

Як зазначає Холодний Ю. І., в Індії, незважаючи на встановлені Кодексом доказування обмеження щодо прийняття судом результатів застосування поліграфа, суди не заперечують можливості проведення поліграфного опитування поліграфологом, який не є працівником поліції, та іноді приймають до розгляду результати таких поліграфних опитувань [8, с. 83].

По-третє, це визнання результатів застосування поліграфа доказом у суді (Латвія, Росія, Румунія, США та Японія).

У Латвії результати застосування поліграфа визнаються доказами. Поліграфне опитування вважається експертизою та завжди проводиться комплексно. Під час розгляду питання про визнання або невизнання результатів застосування поліграфа доказом у суді необхідно окремо виділити США, оскільки у цій країні в кожному штаті є свій підхід до розгляду вказаного питання. Так, лише в штаті Нью-Мексико результати застосування поліграфа повністю визнаються судом. У штатах Айдахо, Айова, Алабама, Арканзас, Вайомінг, Вашингтон, Делавар, Джорджія, Індіана, Каліфорнія, Канзас, Невада, Огайо, Північна Дакота, Флорида та Юта – лише за згодою сторін [7].

Таким чином, визнання результатів застосування поліграфа доказом на сьогодні не можна вважати розповсюдженою практикою в зарубіжних країнах. Саме це, на нашу думку, і необхідно враховувати, дискутуючи щодо можливих шляхів вирішення зазначеного питання в Україні та їх перспективності.

Суб'єктивний характер емоційних явищ зумовлює можливість виникнення помилок під час оцінювання результатів застосування поліграфа. Екман П. цілком слушно вважає, що невинна людина, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, чи опитують стосовно діяльності, яка може поставити під загрозу результати перевірки на благонадійність, а, отже, і майбутню роботу, може розхвилюватися. Декого може перелякати вже сама пропозиція пройти поліграфне опитування. Такий страх буде особливо сильним, якщо в цієї людини є підстави вважати, що поліграфолог і поліція упереджено ставляться до неї. Людина може відчувати вину за обман або захват від нього, що також зумовлює виникнення змін у діяльності автономної нервової системи. Зазначені відчуття можуть бути як у винних, так і в деяких невинних осіб. Відповідно до досліджень Барка В. І. під час проведення поліграфного опитування величина помилки «довір'я до неправди» становить 16,2 %, «недовір'я до правди» – 10,4 % [9, с. 21]. Викладене підтверджує основну характеристику поліграфного опитування – орієнтовний характер його результатів, а також дозволяє визначити цей захід як різновид опитуван-

ня, спрямований на оцінку ставлення опитуваної особи до кримінального правопорушення (протиправних дій) на підставі оцінки зафіксованих із застосуванням поліграфа фізіологічних параметрів, зміною характеру, проходження яких супроводжується емоційним реагуванням цієї особи на пред'явлення їй спеціально підібраних подразників.

Висновки. Таким чином, технологія поліграфного опитування є доволі сумнівною умовою відбору кандидатів до Національної поліції України. Оскільки необхідно враховувати, що кожна людина по-різному сприймає стресові ситуації залежно від типу темпераменту та інших особистісних особливостей. Отже, запропонований законодавцем спосіб добору кандидатів не повинен ґрунтуватись на інтерпретації змін в організмі людини поліграфологом. Також зазначимо, що негативні результати тестування на поліграфі самі по собі не мають бути підставою для прийняття рішення про відмову кандидату у призначенні на посаду поліцейського. Якщо особа не проходить тестування, то результати можуть потрапити до її особової справи і завдати їй кар'єрному зростанню. Тестування на поліграфі не вважається абсолютно надійним, а його результати можуть стати об'єктом маніпуляцій, тому можливості використання поліграфного опитування як інструмента для оцінювання чесності кандидатів на службу до Національної поліції України є недоцільними. Будь-яке посилення на результати тестування на поліграфі підлягає критичній оцінці.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. *Голос України*. № 141–142.
2. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: наказ МВС від 28.07.2004 № 842. *Офіційний вісник України* від 19.11.2004. 2004. № 44. С. 187. Ст. 2922.
3. Балабанова Л. М. Судебная патопсихология. URL: <http://yurpsy.by.ru/help/bib/balab/13.htm>.
4. Делікатний С. К., Половнікова Ж. Ю. Використання поліграфа в діяльності ОВС: навч.-метод. посібник. Київ: РВВ МВС України, 2001. 109 с.
5. Знаков В. В. Психология понимания правды. Санкт-Петербург, 1999. 281 с.

6. Принципи та умови застосування поліграфа в Україні. *Закон і Бізнес*. URL: http://zib.com.ua/ua/print/118818-tehnichna_dovira_principi_ta_umovi_zastosuvannya_poligrafu_v.html.

7. Архівна справа Робочого апарату Укрбюро Інтерполу щодо виявлення, вивчення та впровадження передових форм і методів роботи, інв. № 3749.

8. Холодный Ю. И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты): монография. Москва: Мир безопасности, 2000. 160 с.

9. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.06 – «Юрид. психологія». Київ: НАВСУ, 2004. 4 с.

Кобзарь А. Ф.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЛИГРАФНОГО ОПРОСА ПРИ ПРИНЯТИИ НА СЛУЖБУ В НАЦИОНАЛЬНУЮ ПОЛИЦИЮ УКРАИНЫ

В статье проанализированы проблемные вопросы использования результатов полиграфного опроса при принятии на службу в Национальную полицию Украины. Исследовано научные характеристики полиграфа и «теории полиграфа».

Ключевые слова: полиграф, полиграфное опрашивание, служба, Национальная полиция, «теории полиграфа».

Kobzar O. F.

PROBLEMS OF USAGE OF POLYGRAPH EXAMINATION WHILE HIRING TO NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article analyzes the issues of printing using the results of the survey when making the service of the National Police of Ukraine. Studied scientific characteristics polygraph and "teoryii polygraph." Determined that the polygraph technology survey is rather questionable condition for selection of candidates to the National Police of Ukraine. Whereas it is necessary to consider that each person perceives stress differently depending on the type of temperament and other personality characteristics. So legislator proposed method of selection of candidates should not be based on the interpretation of changes in the human polygraph. Also note that the negative results of polygraph testing itself should not be the basis for the denial of candidates for appointing police. If the person is not tested, the results can get to her personal file and prevent its career. Polygraph testing is not considered completely reliable, and its results may be subject to manipulation, so the possibility of using polygraph survey as a tool to evaluate the integrity of candidates to serve in the National Police of Ukraine is impractical.

Key words: polygraph, polygraph questioning, Service, National Police, "the theory of the polygraph."